

Перенесені ойконіми як характерна ознака молоді топонімічної системи

Г.Ю.Касім

Наявність однакових власних назв у певному ономастичному класі, зумовлену перенесенням або ж повторенням онімів, дослідники розцінюють як одну з ономастичних (чи вужче — топонімічних) універсалій [11:349; 8:56]. А перенесення ойконімів слід, очевидно, вважати однією з типологічних рис, властивих молодій топосистемі [2:49,53-54].

Перенесеними ойконімами (ПО) далі називатимемо іменування поселень, похідні від назв інших поселень або територій — як правило, тих, звідки прийшли першопоселенці. Говорячи про ПО, не маю на увазі ойконіми, утворені від назв сусідніх балок, річок і под. (як-от: с.Санжійка < балка Санжійка). Таких назв серед ойконімів Одещини чимало (4%), і вони мають усі підстави стати предметом спеціального дослідження, як це було зроблено стосовно інших територій [9:106-121; 6:107-112].

У відносно молодій топосистемі (ТС) Одещини питома вага ПО в декілька разів більша, ніж у давніх ТС. Так, в ойконімії Біляївського (Б.), Овідіопольського (О.) та Роздільнянського (Р.) районів, а також семи інших районів [12; 13], 178 назв з 1773, тобто 10%, є перенесеними. У той же час у Чернівецькій області ПО становлять лише 3,1% [4; 5]: їх утричі менше, ніж у молодій ТС Одещини.

Чому ж саме в молодих ТС різко зростає кількість ПО? Справа не тільки у тому, що ойконіми молоді ТС внаслідок своєї молодості в більшості випадків етимологічно прозорі і, отже, легше встановити сам факт перенесення назви (до того ж інформація про порівняно недавнє переселення часто зберігається у пам'яті місцевого населення). Основна причина міграції ойконімів — міграція людей. А молоді ТС створювалися саме як результат активного переселення. І часто перенесення назви рідного поселення на нове місце було спробою групи переселенців зберегти пам'ять про свою батьківщину.

Топонімічний аналіз дозволяє з досить високим ступенем вірогідності виявити джерела ПО і простежити таким чином (певною мірою, звичайно) міграційні шляхи переселенців. Інформація, одержана шляхом такого аналізу, не тільки підтверджує факти, засвідчені документально або збережені у пам'яті, а й значною мірою компенсує їх відсутність. У цьому плані є інформативно насичені, зокрема, випадки, коли назва-джерело була територіально віддаленою і не характерною для даної місцевості або ж принаймні не типовою. Так, назва німецької колонії Мангейм (нині с. Кам'янка, Б.), перенесена в колишню Херсонську губернію з м.Мангейм, доводить, що серед першопоселенців більшість становили вихідці з (чи з-під) цього німецького міста. Сучасне Яськи (Б.) на мапах кінця XVIII ст. згадується у формах Яс(с)ка, Яс(с)кая, котрі свідчать про те, що назва ця вишикла як прикметникове утворення за допомогою суф. -ск-/-ськ- від Яеси (місто в Румунії) і є, отже, перенесеною. Лише наприкінці XIX ст. ойконім Яс(ь)ка зазнав граматичної перебудови, набувши форми *pluralia tantum* — Яєски, Яєски (імовірно, не без впливу форми

множини вихідного ойконіма Iași). Ці суто мовні дані — фонетична близькість назв Яеси та Яьски і структурна мотивованість останньої — добре узгоджуються з позамовною інформацією про групу першопоселенців-молдаван [7:44;1:321].

Висока ймовірність перенесення назви села **Нерубайське (Б.)**: пор. з с. Нерубайка на Кіровоградщині. Не виключене й перенесення назви с.**Кагарлик (Б.)** — така ж назва існує й на Київщині. Але, можливо, **Кагарлик** — це автохтонна для даної землі назва тюркського походження. Звичайно, формальна близькість двох ойконімів зовсім не обов'язково свідчить про безпосереднє перенесення назви. Наприклад, додаткову назву с.**Августівки (Б.)** — **Московка** — можна пояснити, припустивши, що поселення було засноване відставними солдатами-москалями.

Аналіз структури ПО Одещини виявляє кілька основних шляхів їх утворення: а) повне повторення назви на новому місці: німецька колонія **Баден** (нині с.Очеретівка, Р.) < м.Баден у Німеччині; інша німецька колонія **Ельзас** (нині с.Щербанка, Р.) < земля Ельзас; с.**Чигирин** < м.Чигирин на Черкащині та ін.; б) повторення назви з долученням диференційного компонента; в) суфіксація вихідної назви; г) комбінація двох попередніх варіантів — с.**Ново-Подільське** < Поділля; у ПО використане й розрізнявальне означення Ново-, й продуктивний суф. *-ськ-*; д) топонімізація катойконіма — іменування жителів за вихідним поселенням — с.**Визирці** < визирці < с.Визирка.

Перенесена назва може повністю повторювати вихідну (с.**Кагарлик** — м.Кагарлик). Кожна п'ята назва серед ПО Одещини виникла саме так. Якщо обидва поселення територіально віддалені, однаковість їх назв не перешкоджає нормальному функціонуванню ТС.

А от територіальна близькість вихідного й вторинного поселень (особливо при однаковому їх адміністративно-територіальному підпорядкуванні) вимагає обов'язкового формального розрізнення назв. Тому в перенесеній назві з'являється додаткове означення-диференціатор: **НОВА//НОВИЙ** чи **НОВО-, НЕЙ-** < нім. neu = новий, **МАЛА//МАЛО-, ДРУГЕ//ДРУГА** тощо. Саме цей тип творення ПО є найпродуктивнішим: серед перенесених ойконімів Одещини їх 41%. А серед ПО, вмотивованих назвою сусіднього поселення, кількість назв з додатковим диференційним компонентом ще вища — 47,3%. Порівняймо: в Біляївському р-ні існують с.**Нова Біляївка** < **Біляївка**, с.**Нова Еметівка** < с.**Еметівка**, с.**Нова Ковалівка** < с.**Ковалівка**, нині **Стара Ковалівка**. Іноді диференційний компонент виникав не для відрізнення перенесеної назви від вихідної, територіально досить віддаленої, а був зумовлений потребою опозиції назв у місцевій топонімічній системі. Так, **Старі Маяки** виникли у 70-і роки ХІХ ст. як хутір **Маякский (Маяцкий)**. Село було засноване, як свідчить назва, вихідцями з с.**Маяки (Б.)**. Після того як у ХХ ст. поблизу з'явився хутір **Нові Маяки**, назва більш давнього хутора також одержала додаткове диференційне означення. Чимала й група ПО, утворених від вихідної назви за допомоги суфіксального оформлення, переважно суф. *-ськ-*. Останнє за наявності сусіднього поселення зі схожою назвою незаперечно свідчить про вторинність ойконіма: хут.**Маршівський (Б.)** < с.**Маршівка**, хут.**Дальницький** (нині с.**Дальник**) < с.**Дальник** (нині с.**Великий Дальник (Б.)**). Додаванням до первинної назви суф. *-ськ-* утворені 14% аналізованих ПО Одещини. Принагідно скажу, що оформлення перенесених назв іншими суфіксами зустрічається у поодиноких випадках (с.**Дубосарка** < м.**Дубосари**).

Факт перенесення назви може бути затемнений внаслідок калькування вихідної назви. Тільки місцева інформація про заснування с.**Садки (Р.)** переселенцями з с.**Градениці (Б.)** пояснює походження ПО **Садки**: він виник під впливом ойконіма **Градениці**, взявши від нього як семантику твірної основи (молд. *grădiniță* *садок*), так і плоральну форму.

Менш продуктивний тип ПО такий, як назва хут.**Вакаржани** (тепер це

с.Курган Б.) < с.Акаржа < балка Акаржа. Вихідці з села Акаржі — акаржани — заснували цей хутір. Отже, схема утворення назви така: с.Акаржа > акаржани (жителі) > хут.*Акаржани, далі у ПО з'являється протетичний [в], й саме ця форма — Вакаржани — засвідчена усіма джерелами XIX - початку XX ст. Вихідна назва балки Акаржа переконливо етимологізується на тюркському мовному ґрунті: турецьке діалектне акагса *проточна вода, маленька річка, струмок* [14:35].

І хоч така модель творення ПО менш продуктивна, ніж попередні, але в ойконімії Одещини назви такої структури представлені: с.Подільці < Поділля, с.Бесарабці < Бесарабія, с.Парканці < с.Паркани та деякі інші. Таким чином, найпродуктивніші моделі утворення ПО Одещини — повторення вихідної назви, повторення з додаванням означення-диференціатора, суфіксація вихідної назви.

Суцільне обстеження усіх згадуваних у хронологічній послідовності форм назви поселення дозволяє побачити нюанси формування конкретних перенесених ойконімів у ТС. Виразно діє тенденція до перетворювання описових назв-дескрипцій на однослівні. Так, поселення, згадуване як Гандрабурский Выселок (1886 р.) та Гандрабурское т-во (1916 р.), у 1923 іменувалися вже х.Гандрабури [13:28]. Вихідне поселення — с.Гандрабури Ананіївського р-ну. Назву його можна зіставити з *гандрабатий, гандрибатий - високий, незгарбний, розглядаючи нарощення кінцевого елемента як наслідок впливу східнороманського мовного середовища: пор. молдавський покажчик множинності -урь. Мотивацією ойконіма Гандрабури у такому разі була іронічна характеристика жителів.*

Перебудова топонімічних дескрипцій на однослівні назви, що зумовлена дією принципу економії у топонімічній системі, регулярно відбувається у топонімії Одещини, у тім числі й у ПО. Засноване вихідцями з Поділля поблизу Ширяєва поселення, що іменувалося пос.Подольско-Ширяевское т-во (1916 р.), сьогодні називається с.Подольці [13:62]. Принципом економії пояснюється й трансформація ПО-суфіксальних утворень у назви, що повністю повторюють вихідні ойконіми: х.Михайловські (1855) - х.Михайловській (1896) - пізніше с.Михайлівка (Б.) < с.Михайлівка (Р.?). Село Шеметове (Р.) засноване вихідцями з однойменного поселення — х.Шиміотовські (1855). Після перейменування вихідного поселення Іванівського р-ну у с.Щорсове суфікс, що відрізняв хутір Шеметівський від села, виявився непотрібним.

Характеризуючи процеси топонімічного словотворення, Н.В.Подольська оперує не тільки усталеними термінами “топонімізація апелятива” і “трансонімізація”, а й виділяє “транстопонімізацію” (перехід топоніма одного класу в топонім іншого класу: гідронім > ойконім чи навпаки) та “трансойконімізацію” (перехід назви з одного поселення на інше) [10:5-6]. Термінологічна диференціація, як завжди в цієї авторки, дуже детальна. Але явище перенесення ойконімів не вкладається в жоден з цих термінів. Більшість випадків ПО — це те, що можна назвати трансойконімізацією (м.Апаньів > с.Апаньів), але є й випадки транстопонімізації (р.Березина > с.Березине, Поділля > с.Ново-Подільське), і навіть топонімізації апелятива (с.Визирці < визирці < с.Визирка, правда, катойконім виступає проміжною ланкою між двома власними назвами).

Щодо причин виникнення ПО, то одночасне переселення значної групи людей, які прагнули зберегти назву рідного села, часто територіально віддаленого, було не єдиною у перенесенні ойконімів. Окрім ностальгічних мотивів, перенесення могло зумовлюватися усвідомленням безперервності розвитку поселення: новоутворений висілок по сусідству з певним селом міг одержувати назву останнього без будь-яких змін: пор. селище Вигода і село Вигода чи селище Дачне та село Дачне (Б.).

Іноді перенесення назви зумовлене ідеологічними мотивами: пор. відому серію меморіальних назв на Одещині, пов'язаних з увічненням перемог у Вітчизняній війні 1812 р., — с.с.Лейпциг, Таругине, Бородине, Березине [1:737, 745, 746, 751]. Крім того, є назви, що їх правильніше, мабуть, розглядати не як

перенесення, а як назви-орієнтири. Вони характеризують об'єкт за його розташуванням. Назва хут.Маринівські Кошари (тепер с.Берегове Б.), а він виник поблизу с.Маринівки, — це орієнтир, в якому означення відрізняло хутір від інших численних Кошар.

Як бачимо, мотиви виникнення ПО можуть бути досить різноманітними, але всі вони лежать у сфері історії поселення та психології поселенців. Найвиразніші стимули появи ПО — це прагнення групи переселенців відновити на новому місці хоча б назву рідного села, а також, при поділі одного поселення на два самостійних чи при виникненні сусіднього висілка, — усвідомлення безперервності розвитку об'єкта іменування.

Ю.О.Карпенко звертає увагу на різні типи мотивації при трансномізації, пов'язані з метонімією і — рідше — з метафорою [3:4-6]. Випадки перенесення назви типу "гідронім > ойконім" (чи зворотньо) однотипні стосовно характеру мотивації переносу. Не випадково Є.С.Отін іменує ці явища "топонімічною метонімією": вони зумовлені виключно територіальною суміжністю об'єктів. В основі перенесення ойконімів на Одещині також лежить метонімія, але мотиваційні зв'язки між первинною назвою і перенесеною значно різноманітніші. Звичайно, наявна і чисто територіальна, просторова суміжність поселень як один з імпульсів перенесення назви, але вона, як правило, доповнюється іншими типами зв'язків. Переважає серед них переселення мешканців. Серія ж меморіальних назв, пов'язана з 1812 роком, виникла у 1814 році (Таругине) та 1816 р., причому явно не у мовленні місцевого населення, а була "спущена зверху", несучи в собі ідеологічне навантаження. Отже, між подіями, пов'язаними з вихідними назвами, і фактами перенесення цих топонімів існував часовий зв'язок: увічнення подій 1812 р. було актуальним. Аналіз ПО, таким чином, дає можливість виявити психологічні й історичні мотиви перенесення назв і певні обставини формування молодого ТС та її дальшого розвитку.

1. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. - К.,1978.
2. Карпенко Ю.А. Признаки молодости топонимической системы // Перспективы развития славянской ономастики. - М.,1980.
3. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного словотвору // Мовознавство. - 1992. - №.4.
4. Карпенко Ю.О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. - Чернівці,1964.
5. Карпенко Ю.О. Топонімія центральних районів Чернівецької області. - Чернівці,1965.
6. Лобода В.В. Вплив антропонімії й гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я // Питання ономастики Південної України. - К.,1974.
7. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: Одесский уезд. - Херсон,1883.- Т.1.
8. Молчанова О.Т. Про ономастичні універсалії // Мовознавство. - 1991. - №.1.
9. Отин Е.С. Топонимическая метонимия: вид связи "гидроним - ойконим" // Перспективы развития славянской ономастики. - М.,1980.
10. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы: словообразовательный анализ. - М.,1983.
11. Суперанская А.В. Ономастические универсалии // Восточнославянская ономастика. - М.,1972.
12. Топонімія південно-східної Одещини. - Одеса,1978.
13. Топонімія північно-східної Одещини. - Одеса,1975.
14. Турецко-русский словарь. - М.,1977.
15. Етимологічний словник української мови. - К.,1982. - Т.1.